

cu privire la ascensiunea lui Hitler atunci când Kremlinul a renunțat la a face presiuni ca Partidul Comunist German și socialistii germani să facă front comun împotriva naziștilor. Troțki s-a numărat printre primii care au anticipat că succesul lui Hitler va aduce dezastrul asupra comunității evreiești din Europa, comunitate căreia îi aparținea și el, și că Stalin va căuta să se alieze cu Hitler în cazul în care deschiderea sovietică către democrațiile occidentale nu ar fi dus nicăieri. Însă nu a recunoscut nicio clipă că el și Lenin erau răspunzători de respingerea valorilor democratice pe care Stalin avea să le exploateze în scopurile sale mult mai cumplite. Troțki a susținut că el și Lenin doriseră să impună o altfel de dictatură.

Istoria abundă în astfel de eroi tragicici care visează la justiție, după care năruie totul în haos.

1

Tânărul revoluționar

Lev Davidovici Bronstein, născut la 26 octombrie 1879 în sudul Ucrainei, în apropierea orașului Kherson, va rămâne cunoscut în istorie ca Lev Troțki. Părinții săi, David și Anna Bronstein, au avut opt copii. Lev a fost al cincilea copil și al treilea cel mai mare dintre copiii care au supraviețuit, ceilalți patru murind de mici de difterie și scarlatină. Familia Bronstein nu era tocmai o familie tipică de evrei ruși. Spre deosebire de majoritatea celor cinci milioane de evrei care erau obligați pe vremea țarului să locuiască în Regiunea de Colonizare Evreiască, o zonă care cuprindea mare parte din actuala suprafață a Belarusului și Ucrainei, părinții lui Lev locuiau la o fermă în apropierea pământului pe care tatăl lui David îl cultivase inițial în anii 1850, când a plecat din Poltava, pentru a se stabili într-un grup de colonii evreiești înființate de țarul Alexandru I la începutul secolului. Majoritatea evreilor ruși locuiau în orașe mici, la periferia vieții culturale și sociale a Rusiei, existența lor cotidiană fiind marcată de miriade de restricții de natură juridică care îi reduceau la statutul de cetățeni de mâna a doua.

În 1879, țarul Alexandru al II-lea cârmuia liniștit, dar anul a fost marcat de o cotitură dramatică în destinul evreilor ruși și în lupta împotriva dinastiei Romanovilor. La începuturile domniei sale, Alexandru al II-lea înfăptuise multe reforme importante după învingerea Rusiei în Războiul din Crimeea, inclusiv pentru emanciparea iobagilor în 1861, iar în anii 1850 și 1860 a promulgat o serie de legi

care puneau capăt restricțiilor civile de mult instaurate asupra evreilor din Rusia: a eliminat mobilizarea forțată a tinerilor evrei; a dat dreptul evreilor să locuiască în apropierea granițelor cu Polonia și Basarabia; a dat posibilitatea comercianților evrei prosperi să trăiască în marile orașe ale Rusiei; și, cel puțin prin lege, a permis evreilor cu studii universitare să ocupe posturi în administrație în cadrul Imperiului Rus.

Acste schimbări nu erau suficiente pentru a domoli curentul de opinii radicale, iar evreii au rămas o minoritate vulnerabilă și persecutată. La 26 august 1879, Voința Poporului, o mișcare de opoziție neautorizată, care avea ca deziderat răsturnarea monarhiei, și-a proclamat intenția de a-l asasina pe țar. În luna noiembrie a avut loc o primă tentativă de aruncare în aer a trenului regal. O lună mai târziu, pe 21 decembrie, într-un colț îndepărtat din Caucaz, se naștea Iosif Vissarionovici Gugașvili, care își va lua numele de Stalin pe când era doar un Tânăr revoluționar.

Lev s-a născut într-o Rusie care era în continuare măcinată de „problema evreiască“. Cu șapte luni înainte de venirea sa pe lume, evreii ruși erau zdruncați de un atac neașteptat. Pe 5 martie 1879, un grup de evrei erau judecați în orașul Kutaisi, fiind acuzați de uciderea unei tinere țărănci din Georgia în urma unui ritual de sacrificare. Aceasta dispăruse în ajunul Paștelui evreiesc în aprilie 1878 și fusese găsită moartă două zile mai târziu. Legisul a stabilit că femeia se încasease accidental, însă poliția a arestat nouă evrei din satul vecin, considerând că data dispariției fetei și rănilor neobișnuite de pe brațele și corpul acesteia sunt dovezi ale unui asasinat. Procesul acestora a fost primul proces de crimă ritualică și, deși inculpații au fost achitați, cazul s-a bucurat de un interes deosebit, inclusiv din partea presei de extrema dreapta din Rusia, care a încercat astfel să crediteze acuzațiile.

Fiodor Dostoievski, care era recunoscut pentru compasiunea sa pentru cei năpăstuiți, a cedat și el isteriei iscate de afacerea Kutaisi. Acesta era atât de obsedat de evrei și de „Problema evreiască“, încât a introdus ideea de sacrificiu ritualic în ultimul său roman, *Frații Karamazov*, pe care l-a finalizat în noiembrie 1880, cu câteva luni înainte de a mori. Dostoievski s-a lansat în atacuri împotriva evreilor din Rusia și din Europa în general, considerând că aceștia sunt responsabili

pentru abuzurile capitalismului și amenințarea socialismului și, prin urmare, Rusia nu ar trebui să nutrească pic de compasiune față de minoritatea evreiască.

David Bronstein nu a permis ca drumul său să fie marcat nici de episoadele antisemite, nici de climatul de suspiciune generală la adresa evreilor. Acesta a dovedit un spirit de inițiativă remarcabil, cumpărând ferma Yanovka de la proprietarul anterior și extinzându-și posesiunile fie prin achiziție, fie prin luarea în arendă indirectă a pământului atunci când s-au reinstituit restricțiile de deținere a terenurilor pentru evrei în anul 1881. Yanovka era o fermă izolată, la douăzeci și doi de kilometri de cel mai apropiat oficiu poștal și la treizeci și cinci de kilometri de cea mai apropiată gară. La un moment dat, Bronstein deținea aproape trei mii de acri de pământ, cirezi de vite și turme de oi, o moară, o mașină de treierat, țăranii depinzând de el pentru a-și treiera și măcina grânele. Acesta mai avea și un cuptor de ars cărămidă, cărămizile fiind inscripționate cu numele lui, și chiar și în zilele noastre mai sunt clădiri în zonă pe ale căror ziduri se poate vedea numele Bronstein. La un moment dat, Troțki a amintit cu tristețe cât de mult muncea tatăl său ca să se îmbogățească: „Cu multă și neobosită trudă, de care nu se scutea nici pe sine, nici pe ceilalți, și agonisind fiecare bănuț, așa s-a ridicat în lume tatăl meu.“ Dar preocuparea părinților pentru muncă a avut un impact emoțional asupra copiilor. „Pământul, vitele, păsările, moara ocupau tot timpul părinților mei; nu mai aveau deloc timp și pentru noi. Anotimpurile se succedau, iar munca la fermă ne priva de afecțiunea părintească. În familia noastră nu am avut parte de manifestări de tandrețe.“

David era analfabet și, potrivit memoriilor lui Troțki, părinții săi vorbeau un „amestec“ de rusă și ucraineană care l-au făcut pe Lev să aibă inițial un dezavantaj la școală. Potrivit lui Troțki, aceștia nu vorbeau idiș într-o epocă în care 97% dintre evreii ruși considerau idiș ca fiind limba lor maternă.

Această zonă a Ucrainei avea un specific evreiesc mai puternic decât ar putea crede un observator ocazional și decât ar fi vrut să-și amintească Troțki. În memoriile sale, el estima că existau patruzeci de colonii evreiești, având aproximativ douăzeci și cinci de mii de locuitori în total. Potrivit lui Troțki, tatăl său prefera să se declare

ateau, având chiar o atitudine sfidătoare față de religie. Mama sa, chiar dacă nu respecta tradițiile, prefera să nu coasă sau să facă alte treburi gospodărești mărunte de Sabat și nici să meargă în oraș, unde putea fi văzută de ceilalți evrei. Troțki nu precizează acest lucru, dar cu siguranță că prezența evreiască la fermele vecine și în oraș era destul de mare, dacă aceasta avea astfel de rețineri. Când erau mici, David și Anna Bronstein marcau sărbătorile la o sinagogă din apropiere, însă pe măsură ce s-au înăvuțit, iar copiii au crescut, au început să respecte tot mai puțin aceste tradiții.

La vîrsta de șapte ani, părinții l-au trimis pe Lev într-un sat învecinat, Gromokley, la niște rude – unchiul Avram și mătușa Rașela – pentru a merge la școală – prima lui școală, un *heder* evreiesc. Studia aritmetică, învăța limba rusă, studia Biblia în ebraică și apoi trebuia să traducă pasaje în idiș. „Nu aveam prieteni apropiati printre colegi, își amintea el, deoarece nu vorbeam idiș.“

Ieșirea în lume l-a făcut să cunoască o altă realitate decât cea de acasă. Gromokley se situa în mijlocul unor așezări evreiești și germane. Într-o zi, Lev a fost martorul unei scene în care o Tânără de moravuri usoare, ocărâtă de multime, a fost izgonită dintr-un sat evreiesc. „Această scenă biblică mi s-a întipărit în minte pentru totdeauna“, scria el mai târziu. (Unchiul său, Avram, avea să se căsătorească câțiva ani mai târziu chiar cu această femeie.) Lev observa că locuințele evreilor erau mai curând niște case dărăpăнатe, cu grădini în care păștea câte o vacă costelivă, pe când germanii locuiau în case curate și bine întreținute. Experiența sa școlară a fost un eșec și după numai trei luni, Lev se întorcea acasă. Atitudinile evreiești ambivalente manifestate de părinții săi nu au făcut decât să spulbere și bruma de religiozitate pe care Lev o căpătase în școală.

Cu toate acestea, Lev era un copil intelligent și dormic să învețe carte. Odată întors acasă, acesta citea orice și pică în mâna, transcriind într-un caiet pasaje întregi. De asemenea, îl ajuta pe tatăl său să țină socotelile, manifestând un real talent pentru cifre care ar fi putut să-l ducă pe un cu totul alt drum decât cel hărăzit de soartă. Petrecând mult timp la fermă, el a ajuns să-i cunoască îndeaproape pe țărani și pe cei care munceau la fermă. Era fascinat în special de unul dintre aceștia, mecanicul Ivan Grebien, care i-a arătat uneltele

și i-a explicat cum funcționează mașinăria. Grebien se bucura și de respectul părinților săi, care îl invitau la masă pe mecanic cu familia sa. În memoriile sale, Ivan Grebien este menționat ca o figură centrală a copilăriei lui. Poate că acest lucru a fost făcut cu toată sinceritate, dar nu putem să nu ne întrebăm dacă este nimerit ca Troțki să așeze un muncitor în centrul universului copilăriei sale, într-o casă de altfel dominată de valori burgheze, specifice clasei mijlocii, și de un tată pe care Troțki îl credea în stare să-i exploateze pe muncitori și pe țărani deopotrivă.

Viața lui Lev și-a schimbat cursul în 1887, atunci când un vîr mai mare (nepot al mamei), Moise Shpentzer, a venit în vizită la ei într-o vară. Shpentzer era din Odessa. Deși fusese exclus de la universitate pentru o ilegalitate politică minoră, își ducea traiul modest lucrând ca jurnalist și statistician. Soția sa, Fanny, conducea o școală evreiască de fete. Lev și Shpentzer s-au simpatizat de la bun început. Shpentzer trebuie să fi fost foarte impresionat de acest Tânăr precoce care avea să facă nouă ani în octombrie, deoarece s-a oferit să-l ia pe Lev la Odessa ca să-și continue studiile sub supravegherea sa și a soției sale. În primăvara anului 1888, Lev a plecat spre Odessa, călătorind trei sute douăzeci de kilometri cu trenul și cu vaporul.

Familia Shpentzer a făcut din băiețelul necizelat un Tânăr rafinat și educat. Monya, după cum îi spunea Lev, l-a învățat „să țină paharul, să se spele, să pronunțe... cuvintele“. Lev a început să acorde atenție hainelor pe care le purta, adoptând astfel obiceiul de a se îmbrăca bine, obicei pe care avea să-l păstreze toată viața. Atunci i s-au format trăsăturile fizice izbitoare pe care lumea avea să le recunoască: părul negru des, fruntea înaltă, ochii albi străi care se puteau zări printr-un pince-nez. Familia Shpentzer se temea că Tânărul Lev studia prea asiduu. „Pur și simplu devoram cărțile și trebuia să mă scoată cu forță la plimbare“, își amintea Troțki mai târziu. De asemenea, îi făcea mare plăcere să o legene pe fetița cuplului. Când aceasta a început să crească, Lev a fost cel care „a primit primul ei zâmbet... și învățat-o să meargă și... să citească.“ (Fata, cunoscută mai târziu sub numele

de Vera Inber, a ajuns o poetă faimoasă la Moscova.)¹ Jurnalistul radical newyorkez Max Eastman, care s-a împrietenit cu Troțki în anii '20, a cunoscut familia Shpentzer și i-a găsit ca fiind „liniștiți, calmi, așezați și inteligenți“.

Înțial, condițiile în care locuia erau modeste; Lev a dormit timp de patru ani în spatele unei draperii despărțitoare, în camera de lăsat masa. În schimb, familia Shpentzer i-a oferit un cămin în care domnea pasiunea pentru literatură, într-un oraș cosmopolit care i-a hrănir curiozitatea și imaginația. L-au învățat limba rusă și l-au introdus în lumea literaturii europene și ruse – îi plăcea să citească în special Dickens – și nu se temea să țină în raft cărți interzise, cum ar fi drama lui Lev Tolstoi *Puterea întunericului*, care tocmai fusese interzisă de cenzura țaristă; Lev i-a auzit discutând despre această piesă, după care a citit-o și el.

Când venea vorba de politică, în casa familiei Shpentzer se simțea totuși „o undă de nemulțumire [privitor la autocratie], însă considerau că regimul este de nezdruncinat. Cei mai îndrăzneți visau la crearea unei constituții abia peste câteva decenii“. În amintirea lui Troțki, Shpentzer însuși avea vederi liberale moderate, „rezonând vag cu ideile socialiste și ușor influențate de concepțiile populiste și tolstoiene“. Adulții erau precauți în prezența lui Lev, evitând să discute politică, „deoarece se temea că aş fi putut spune la școală ceva interzis de cenzură și să am astfel probleme“. Din aceleași motive nu-i dădeau voie să citească ziarele, sperând să-l țină deoparte de ideile radicale.

Chiar la Odessa Lev s-a confruntat oficial cu antisemitismul. În 1887, în urma asasinării lui Alexandru al II-lea, un nou decret guvernamental impusese norme drastice elevilor evrei de liceu, ca parte a unei serii mai ample de restricții care îi vizau pe evrei. În funcție de împrejurări, numărul evreilor era limitat la 10% din numărul total de elevi. Această măsură l-a afectat pe Lev în mod direct. Evreu fiind, a trebuit să dea un examen de admitere la Realschule Sf. Paul, școală

¹ În anii '20, Inber, asemenea multor scriitori și poeți, a scris versuri de laudă la adresa lui Troțki. Însă după expulzarea acestuia din țară, femeia a fost obligată să-l renege nu doar pe el, ci și alte personalități din opozitie și chiar să ceară executarea lor.

care îi fusese aleasă de familia Shpentzer. Din cauza vârstei – era mai mic cu un an decât ceilalți candidați – și pentru că nu urmase cursurile unei instituții de învățământ, Lev a picat examenul și a petrecut un an într-o clasă specială pentru a se pregăti de admitere.

Incidentul i-a atras pentru prima dată atenția asupra neajunsurilor provocate de originea sa evreiască. Dar, aşa cum s-a întâmplat și în casa părintească, Lev nu a dezvoltat un complex emoțional, cu atât mai puțin spiritual sau religios, în ceea ce privește apartenența sa la comunitatea evreiască – Eastman observa că „acesta nu este un lucru pe care să-l fi pus la suflet, copil fiind“, –, aşa că acest episod oficial de discriminare antisemitară nu a alimentat vreo rămășiță de loialitate, în virtutea faptului că se număra printre cei mai persecuati oameni din imperiu. Troțki a fost sincer în cartea sa intitulată *Viața mea*: „Acestă inegalitate națională a constituit probabil una dintre cauzele fundamentale ale nemulțumirii mele privind ordinea existentă, dar s-a pierdut în noianul de nedreptăți sociale. Nu a avut un rol principal – nici măcar unul recunoscut ca atare – în lista mea de suferințe“.¹ Alți socialisti evrei din generația sa aveau cu totul alte amintiri din copilarie. Atât Iuli Martov, cât și Pavel Axelrod, care i-au devenit apropiati când Troțki a venit prima dată la Londra, au ținut să sublinieze ura antisemitară și discriminarea cu care s-au confruntat; Martov în special nu a uitat niciodată spaima pe care a trăit-o, copil fiind, în timpul pogromului din mai 1881, de la Odessa. Pentru Lev, orice trimiteri nepotrivite la originea sa „erau doar niște acte de impolitețe“. Eastman pretindea, în virtutea prieteniei sale cu Troțki, că astfel de accidente „nu lăsau nicio urmă în percepția sa despre sine“. Troțki a ajuns să privească nașterea sa în sânul unei familii evreiești ca fiind un simplu accident. Înstrăinându-se de propriii părinți, acesta s-a dezis și de apartenența la neamul evreiesc. Identitatea sa evreiască nu avea nimic bun.

Deși Realschule Sf. Paul fusese înființat de luteranii germani, instituția avea caracter laic și accepta elevi de toate religiile. „Toate naționalitățile erau acceptate în mod deschis“, își aminteai Troțki, iar

¹ Troțki prefera acest vag termen eufemistic de „inegalitate națională“, în loc să puncteze explicit atitudinea antisemitară a regimului.